

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 37-38 (2001)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 37-38 (2001)

Επίκτητος ο φιλόσοφος της Νικόπολης

Σπύρος Ντρίκος

doi: [10.12681/prch.29223](https://doi.org/10.12681/prch.29223)

Copyright © 2022, Σπύρος Ντρίκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ντρίκος Σ. (2022). Επίκτητος ο φιλόσοφος της Νικόπολης. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (37-38), 165-170.
<https://doi.org/10.12681/prch.29223>

Επίκτητος

ο φιλόσοφος της Νικόπολης

του ΣΠΥΡ. ΝΤΡΙΚΟΥ
Φοιτητή Φιλοσοφικής

Όσοι ασχολούνται με τη φιλοσοφία, γνωρίζουν τη σημασία που έχει για τη συγκεκριμένη επιστήμη το κεφάλαιο Στοά. Δυστυχώς, στον περισσότερο κόσμο, μικρό μέρος της φιλοσοφίας είναι προσιτό. Μέγα μέρος της ευθύνης για την κατάσταση αυτή φέρει η Παιδεία μας, η οποία δεν προσφέρει στους αποδέκτες της μια ολοκληρωμένη εικόνα της φιλοσοφίας παρά μόνο κομμάτια αυτής της εικόνας. Ειδικότερα, η Παιδεία μας περιορίζει το θέμα φιλοσοφία στους τρεις μεγάλους φιλοσόφους, Σωκράτη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη, καθώς και σε ελάχιστες σε έκταση αναφορές σε άλλους φιλοσόφους. Και από τη σκέψη των τριών μεγάλων κλασικών φιλοσόφων όμως, το μεγαλείο των οποίων δεν αμφισβητώ, δεν γνωστοποιούνται πλήρως όλα τα σημεία της. Χαρακτηριστικό είναι ότι αποσπάσματα από έργα όπως αυτά του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη παρατίθενται έχοντας ως κύριο στόχο να διδαχτεί ο αποδέκτης της παιδείας τη γλώσσα των φιλοσόφων και όχι τη σκέψη τους.

Όπως τόσοι σπουδαίοι φιλόσοφοι που καταδικάζονται στην αφάνεια για τον πολύ κόσμο, ο Επίκτητος δεν αποτελεί εξαίρεση. Η παρούσα μελέτη δεν θα μπορούσε βέβαια να ισχυριστεί ότι καλύπτει κάποιο κενό στις γνώσεις μας για τον Επίκτητο, ούτε βέβαια πολύ περισσότερο να αξιώνει να καταστήσει τον Επίκτητο πασίγνωστο στις μάζες. Άλλωστε έχουν γραφεί πολύ αξιόλογα έργα για τον Επίκτητο και τη Στοά που θα μπορούσαν να επιτελέσουν καλύτερα τέτοιους σκοπούς. Στόχος είναι μάλλον να προσφερθεί στον μελετητή της φιλοσοφίας μια πρόχειρη σύνοψη της ζωής και ενός τμήματος του έργου του φιλοσόφου, και να δοθεί μια ιδέα σε όποιον δεν ασχολείται με τη φιλοσοφία για το θέμα Επίκτητος.

Ο Επίκτητος γεννήθηκε στην Ιεράπολη της Φρυγίας στο 50 μ.Χ. Ο χαρακτηρισμός που του αποδίδουμε στον τίτλο ωστόσο, ως φιλοσόφου της Νικόπολης, δικαιολογείται καθώς, αν και γεννήθηκε αρκετά μακριά από την

Πρεβεζάνικα Χρονικά

περιοχή της Νικόπολης, αυτήν επέλεξε ως πατρίδα μετά την εξορία του απ' τη Ρώμη και σε αυτή την πόλη έζησε και δίδαξε για ένα χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των τριάντα ετών.

Η μητέρα του ήταν δούλη και ως εκ τούτου και ο ίδιος δούλος. Σε μικρή ηλικία βρέθηκε στη Ρώμη, σκλάβος στον Επαφρόδιτο, έναν πανίσχυρο απελεύθερο του Νέρωνα. Ήταν χωλός και λέγεται πως αυτό οφείλεται σε βάνουση συμπεριφορά του αφέντη του. Ωστόσο, ενώ ήταν σκλάβος, παρακολουθούσε τα μαθήματα του φιλοσόφου Μουσώνιου Ρούφου. Η επίδραση του Μουσώνιου Ρούφου είναι εύκολα διακριτή σε κάποιες βασικές θέσεις του Επίκτητου. Όπως για παράδειγμα η άποψή του πως έργο της φιλοσοφίας είναι να μας δείξει τι είναι και τι δεν είναι στην εξουσία μας.

Αργότερα, ο Επίκτητος απελευθερώθηκε και έγινε και ο ίδιος δάσκαλος της φιλοσοφίας στη Ρώμη. Απόδειξη γι' αυτό είναι το γεγονός πως όταν ο αυτοκράτορας Δομιτιανός, το έτος 94 μ.Χ. περίπου, εξόρισε τους φιλοσόφους από τη Ρώμη, ο Επίκτητος είναι και ο ίδιος ένας από αυτούς που φεύγουν. Τότε εγκαθίσταται στην ακμάζουσα εκείνη την εποχή Νικόπολη. Και για τρισήμισι δεκαετίες περίπου θα ακούγονται στην περιοχή μαζί με τον ήχο των κυμάτων του Ιονίου και του Αμβρακικού και οι διδασχές του Επίκτητου.

Στη Νικόπολη λοιπόν ίδρυσε φιλοσοφική σχολή και ο ίδιος έχαιρε της εκτιμήσεως Ελλήνων και Ρωμαίων. Η σχολή του προσείλκυσε πολλούς μαθητές και είναι χάριν της προνοητικότητας ενός εξ αυτών, του Λεύκιου Φλάβιου Αρριανού, που έφτασε ως εμάς το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Επίκτητου. Γιατί ο Επίκτητος, όπως ο Σωκράτης, τίποτα απολύτως δεν έγραψε. Ο Φλάβιος Αρριανός κατέγραψε τη σκέψη του δασκάλου του σε οκτώ βιβλία, απ' τα οποία σώθηκαν τα τέσσερα, τα τιτλοφορούμενα "Διατριβαί" και το "Εγχειρίδιον". Ο Επίκτητος είχε την εκτίμηση πολλών σημαντικών προσωπικοτήτων της εποχής (για παράδειγμα ο αυτοκράτορας Αδριανός τον κατέλεγε μεταξύ των φίλων του), αλλά και μετά το θάνατό του η εκτίμηση προς το πρόσωπό του ήταν μεγάλη. Ο Μάρκος Αυρήλιος, ο φιλόσοφος-αυτοκράτορας, εκτιμούσε αφάνταστα τόσο τις "Διατριβές" όσο και το "Εγχειρίδιον".

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του παντρεύτηκε, ούτως ώστε να βοηθήσει στην ανατροφή ενός παιδιού, το οποίο διαφορετικά θα πέθαινε. Ο Επίκτητος πέθανε περίπου το 130 μ.Χ.

Σαν φιλόσοφο, η ιστορία της φιλοσοφίας τον συγκαταλέγει στη νεότερη Στοά. Στο φιλοσοφικό αυτό ρεύμα ανήκουν επίσης ο Άρειος Δίδυμος, ο Σενέκας (σύμβουλος του Νέρωνα), ο Μουσώνιος Ρούφος (δάσκαλος του Επίκτητου, όπως προαναφέρθηκε), ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος κ.ά.

Η νεότερη Στοά είναι η τρίτη και τελευταία φάση του στωϊκού συστή-

ματος. Με το θάνατο του Επίκτητου έχει παρέλθει ένα χρονικό διάστημα λίγο μικρότερο της μισής χιλιετίας από τότε που ο Ζήνων ο Κιτιεύς, βρισκόμενος μετά από ναυάγιο στις αττικές ακτές, πήρε τα πρώτα μαθήματα φιλοσοφίας και ίδρυσε έπειτα τη σχολή που ονομάστηκε Στοά. Η Στοά διακρίνεται σε αρχαία, μέση και νεότερη.

Οι στωϊκοί φιλόσοφοι χώριζαν τη φιλοσοφία σε λογική, φυσική και ηθική. Η νεότερη Στοά, στη οποία ανήκει ο Επίκτητος, χωρίστηκε σε δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη ασχολήθηκε με την επιστημονική έκθεση των στωϊκών διδασμάτων, την άλλη τάση την απασχόλησε η ηθική.

Ο Επίκτητος εκπροσωπεί τη δεύτερη τάση. Ίσως λόγω και των θεμάτων που τον απασχολούν, βλέπει τη σχολή του ως συνέχεια της σωκρατικής παράδοσης. Το Σωκράτη τον απασχολούσε το ερώτημα περί του διδασκτού ή μη της αρετής. Και ο Επίκτητος πιστεύει ότι έργο της φιλοσοφίας είναι η αγωγή για την αρετή. Βλέπει τη φιλοσοφία σαν ιατρό της ψυχής. Η ασθένεια που πρέπει να θεραπεύσει αυτός ο ιατρός είναι το υπαρξιακό άγχος.

Στο κέντρο της φιλοσοφίας του Επίκτητου βρίσκεται ο άνθρωπος. Αυτό που απασχολεί το φιλόσοφο είναι πώς θα κατακτήσει ο άνθρωπος ευτυχία και γαλήνη. Ο τελικός σκοπός λοιπόν του ανθρώπου είναι η κατάκτηση της ευτυχίας και της γαλήνης, της ευδαιμονίας. Για τον Επίκτητο, όπως και για τους περισσότερους Στωϊκούς, η ευδαιμονία ταυτίζεται με την αρετή. Οδηγός του ανθρώπου στην ευδαιμονία είναι ο Λόγος («Σωκράτης ούτως άπετελέσθη, επί πάντων τών προσαγομένων αύτῷ μηδενί άλλῳ προσέχων ἤ τῷ λόγῳ») ("Εγχειρίδιον" §1,3). Ο Λόγος είναι αυτό που ξεχωρίζει τους ανθρώπους από τα ζώα, είναι αυτό που κάνει τον άνθρωπο μέρος του θεού. Είναι το εργαλείο που διαθέτει ο άνθρωπος για να ερμηνεύσει τον κόσμο που δείχνουν οι αισθήσεις του, να τον κατανοήσει, να κάνει τις επιλογές του. Έτσι, με τη σωστή χρήση του Λόγου, γίνεται κάποιος μέτοχος της αρετής.

Για την κατοχή της γαλήνης, θέτει έναν όρο: Να κατανοήσουμε από τα πράγματα ποια είναι στη δύναμή μας και ποια όχι («Τῶν ὄντων τά μέν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τά δέ οὐκ ἐφ' ἡμῖν»). Και από αυτά: «καί τά μέν ἐφ' ἡμῖν ἐστί φύσει ἐλεύθερα, ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα· τά δέ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενή, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια». Όσα είναι στη δύναμή μας, είναι υπό τον έλεγχό μας και έχουμε χρέος να τα τελειοποιήσουμε. Τα άλλα, όσα δεν είναι στη δύναμή μας, είναι πέραν της εξουσίας μας και στην προσπάθεια απόκτησής τους υπάρχουν πολλά εμπόδια. Αυτά πρέπει να τα δέχεται ο άνθρωπος και να μη λυπάται όταν χάνονται. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν αξιώματα, συγγενείς, περιουσία, φίλοι κ.ά. Στη δύναμή μας είναι η γνώμη που σχηματίζουμε για κάποιο πράγμα, οι επιθυμίες, οι αποστροφές μας.

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Με το Λόγο σαν εργαλείο, καλείται ο άνθρωπος να κατακτήσει την ευδαιμονία. Για να το επιτύχει πρέπει να διακρίνει το «ἀγαθόν». Ο Επίκτητος υποστηρίζει πως η αληθής φύση του θεού είναι ο Λόγος. Σε αυτό είναι κοινός ο άνθρωπος με το θεό. Ο άνθρωπος δεν είναι απλώς ένα έργο του θεού. Είναι το κύριο έργο του θεού, στοιχείο του θεού. Ο ίδιος περιέχει ένα μέρος του θεού μέσα του. Υπάρχει συγγένεια θεών και ανθρώπων. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να φανεί ανάξιος του θεού που έχει μέσα του. Έτσι φτάνει στο «ἀγαθόν» («Διατριβαί» § 2,8,14).

Ένα άλλο θέμα που απασχόλησε τον Επίκτητο είναι το θέμα της ελευθερίας. Όντας ο ίδιος πρώην δούλος, είναι φανερό γιατί ασχολήθηκε με το θέμα αυτό τόσο πολύ. Η ελευθερία είναι η δυνατότητα του ανθρώπου να δρα χωρίς καταναγκασμούς. «Ἐξουσία αὐτοπραγίας» τη χαρακτηρίζουν οι Στωϊκοί. Η δουλεία ορίζεται ως «στέρησις αὐτοπραγίας». Η ελευθερία για τους Στωϊκούς δεν έχει πολιτικό νόημα. Είναι μια εσωτερική, μια πνευματική και ηθική κατάσταση. Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος. Κανείς δεν γεννιέται δούλος. Η μόνη μορφή δουλείας που δύναται να υπάρξει είναι και αυτή εσωτερική. Ο φαύλος είναι δούλος ηθικά, όπως αντίθετα ο σοφός είναι ελεύθερος. Ο δραπετής δούλος θεωρείται από τον Επίκτητο σαν πρότυπο ελευθερίας. Το θεσμό της δουλείας τον κατακρίνει. Στις «Διατριβές» του, αναφερόμενος στο πώς πρέπει να φέρεται κανείς, με ποιον τρόπο αποδεκτό στους θεούς, υποστήριξε πως δεν πρέπει να φέρεται άδικα κάποιος στους συνανθρώπους του και φέρει σαν παράδειγμα τη σχέση δεσπότη-δούλου. Ο δούλος είναι άνθρωπος και σαν άνθρωπος κουβαλάει και αυτός μέσα του το Λόγο, το θεό. Κακομεταχείριση του δεσπότη προς το δούλο του είναι κακομεταχείριση προς το θεό. Άλλωστε κοινός πρόγονος και των δύο είναι ο Δίας.

Ελεύθερος είναι όποιος καταλάβει ποια πράγματα είναι στη δύναμή του και ποια όχι. Όποιος δεν δεσμεύεται από εξαρτήσεις, συμβαδίζει με τις φυσικές επιταγές, γνωρίζει το καλό και το κακό. Όποιος δεν εξαρτάται από τα επίγεια, είναι ελεύθερος. Πρότυπα ελεύθερων ανδρών θεωρούνται ο Σωκράτης και ο Διογένης. Τον ελεύθερο άνδρα δεν τον βλέπει κανείς («Ἐμέ δέ Ἄνυτος καί Μέλητος ἀποκτείναι μὲν δύνανται, ἐλάψαι δέ οὐ») («Ἐγχειρίδιον» § 3,4). Οι τύραννοι μόνο πράγματα άνευ σημασίας μπορούν να στερήσουν απ' τον σοφό, δεν μπορούν να τον βλάψουν. Μπορούν να τον αποστερήσουν από την περιουσία ή τη ζωή του ακόμα αλλά ο Λόγος, η συγγένεια με το θεό δεν αποστερείται. Η δουλεία είναι ασυγχώρητη. Η μόνη μορφή δουλείας που συγχωρείται είναι η δουλεία στον έρωτα, κι αυτό γιατί ο έρωτας περιέχει κάποιο θεϊκό στοιχείο.

Ελεύθερος είναι ο ατάραχος, ο γαλήνιος και την αταραξία αυτή τη διδάσκει ο Επίκτητος τόσο έντονα ώστε να φαίνεται και αδιαφορία. «Μηδέποτε ἐπί μηδενός εἴπης ὅτι ἀπώλεσα αὐτό, ἀλλά ὅτι “ἀπέδωκα”. Τό παιδίον ἀπέθανεν; ἀπεδόθη ἢ γυνή ἀπέθανεν; ἀπεδόθη. Τό χωρίον ἀφηρέθη; οὐκοῦν καί τοῦτο ἀπεδόθη» (“Εγχειρίδιον” § 11).

Αυτό που απουσιάζει στη θεωρία αυτή για να είναι ευτυχής ο άνθρωπος είναι το πάθος. Ο Επίκτητος προτρέπει τους συνανθρώπους του να αρχίσουν την εφαρμογή από τα ασήμαντα: «Αν χύνεται λίγο λάδι ή σου κλέβουν λίγο κρασί, εσύ πρέπει να λες μέσα σου: Τόσο κοστίζει η ψυχική γαλήνη, τόσο η αταραξία», υποστήριζε. Και τα παιδιά, οι γονεείς, οι σύζυγοι έχουν δοθεί απ’ το θεό δανεικά, και ως δανεικά μπορούν να επιστραφούν.

Αν και οι Στωϊκοί έδιναν μεγαλύτερη σημασία σε θέματα σχετικά με τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, ωστόσο ασχολήθηκαν και με κοινωνικοπολιτικά θέματα. Αν και η ελευθερία που πρόσφεραν δεν είχε πολιτικές αξιώσεις, τα προβλήματα αυτού του είδους δεν τους άφηναν τόσο αδιάφορους, όσο διακήρυτταν. Και πολλοί Στωϊκοί διαμόρφωσαν το πολιτικό τοπίο της εποχής, όπως για παράδειγμα ο Μάρκος Αυρήλιος, ο φιλόσοφος-αυτοκράτορας.

Ο Επίκτητος δεν αποτελεί εξαίρεση ανάμεσα στους υπόλοιπους Στωϊκούς σε αυτό το θέμα. Βασική αρχή των Στωϊκών σε κοινωνικά θέματα είναι ο κοσμοπολιτισμός, ήτοι η άρση κάθε μορφής διακρίσεων σε κοινωνικό και ιδεολογικό επίπεδο και η στήριξη της αρχής της φυσικής ισότητας των ανθρώπων. Επικαλούμενος παλαιότερους φιλοσόφους ο Επίκτητος υποστηρίζει ότι αυτός ο κόσμος είναι μια πόλη και η ουσία του είναι μία. Αυτό που δικαιολογεί την πανανθρώπινη ισότητα είναι ο Λόγος. Γιατί ο Λόγος είναι κάτι στο οποίο είναι μέτοχοι όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως φυλής, θρησκείας, ιδεολογίας. Ο Λόγος (ο Δίας) είναι πατέρας όλων των ανθρώπων. Αυτός είναι ο υπέρτατος άρχοντας. Οι έριδες μεταξύ των ανθρώπων είναι παράλογες γιατί όλοι είναι μέρη του θεού, «θείας μετέχουσιν οὐσίας». Είναι όλοι αδέρφια μεταξύ τους γιατί ο θεός είναι πατέρας τους. Είναι άλογο να επιδιώκει κανείς να κυριαρχήσει στους συνανθρώπους του, θα τολμήσουμε να συμπεράνουμε εμείς, καθώς άρχοντας μοναδικός είναι ο θεός. Και είναι α-νόητο να πιστεύει κάποιος, υποστηρίζει ο Επίκτητος, πως είναι Αθηναίος ή Κορίνθιος. Γιατί είναι «κόσμιος», πολίτης του κόσμου, του σύμπαντος.

Το να είναι κανείς «κόσμιος», σημαίνει να είναι πολίτης σε μια πόλη δημιούργημα του θεού. Η πόλη αυτή είναι κοινωνία θεών και ανθρώπων. Αν συνειδητοποιήσει ο άνθρωπος τη συμμετοχή του αυτή και τη θεϊκή του καταγωγή, θα οδηγηθεί στο «μηδέν ἔχειν ἰδίᾳ συμφέρον», άρα δεν θα διεκδι-

Πρεβεζάνικα Χρονικά

κεί τα πάντα για τον εαυτό του, δεν θα ανταγωνίζεται τους συνανθρώπους του, θα είναι ηπιότερος με αυτούς. Ο ατομικισμός θα έδινε τη θέση του στην αλληλεγγύη και στη συνεργασία.

Αυτό που οδηγεί στην ανηθικότητα είναι η άγνοια της συγγένειας με το θεό. «Διά ταύτην τήν συγγένειαν οί μὲν ἀποκλίναντες λύκοις ὅμοιοι γινόμεθα, ἄπιστοι καὶ ἐπίβουλοι καὶ βλαβεροί, οἱ δὲ λέουσιν, ἄγριοι καὶ θηριώδεις καὶ ἀνήμεροι».

Την πιο καθαρή διατύπωση του στωϊκού δόγματος περί κοσμοπολιτισμού τη βρίσκουμε σε ένα φιλόσοφο της νεότερης Στοάς που επηρεάστηκε πολύ από τον πρώην δούλο που δίδαξε στη Νικόπολη: το Ρωμαίο αυτοκράτορα και φιλόσοφο Μάρκο Αυρήλιο. Διαβάζουμε λοιπόν στο έργο του “Εἰς ἑαυτόν”: «Αν η νοητική μας ικανότητα είναι κοινή, τότε και ο Λόγος κατά τον οποίο είμαστε λογικοί είναι κοινός· αν συμβαίνει αυτό, τότε και ο Λόγος, που προστάζει όσα πρέπει και όσα δεν πρέπει να γίνουν, είναι κοινός· αν αυτό συμβαίνει τότε και ο νόμος είναι κοινός· αν αυτό, τότε είμαστε πολίτες· αν αυτό, τότε μετέχουμε σε ένα πολίτευμα· αν αυτό, ο κόσμος είναι σαν μια πόλη· διότι σε ποιο άλλο κοινό πολίτευμα μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι μετέχει όλο το ανθρώπινο γένος;»

Ο Επίκτητος ήταν πιο τυχερός συγκρινόμενος με άλλους Στωϊκούς, απ’ την άποψη ότι χάρη στο μαθητή του Φλάβιο Αρριανό έφτασαν ως εμάς οι σκέψεις του. Εμείς στη μελέτη αυτή δώσαμε βάρος στο ηθικό μέρος της φιλοσοφίας του, αυτό που τον απασχόλησε πιο πολύ. Είδαμε μερικά μόνο τμήματα της σκέψης του. Η εμβάθυνση στην Επικτήτεια φιλοσοφία θα απαιτούσε πιο εκτενή χώρο. Έτσι όποιος επιθυμεί να γνωρίσει καλύτερα τον Επίκτητο, του προτείνουμε να μελετήσει τις “Διατριβές” και το “Εγχειρίδιον”. Πολύ καλές μελέτες για το έργο του περιέχονται επίσης στα Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου “Επίκτητος, η ζωή και το έργο του”, που έλαβε χώρα στην Πρέβεζα τον Ιούλιο του 1994 καθώς και το έργο του Τζέισον Ξενάκης “Επίκτητος, Ζωή και Στωϊκισμός”.